

**СЕМАНТИКА ЕКЗИСТЕНЦІЙНОГО СВІТУ ПОВІСТІ
МИКОЛИ ГОГОЛЯ «ШИНЕЛЬ»**

Д. Чижевський у статті «Про «Шинель» Гоголя» наголосив на необхідності читати й перечитувати твори класиків з увагою до дрібниць і деталей [6, с. 384], оскільки, залишаючись з поглядами та інтерпретаціями, встановленими традиційним літературознавством, можна багато втратити в розумінні семантики художнього світу, репрезентованого у творі відомого письменника. Саме тому дослідник на початку своєї праці задається питанням: «Чи треба ще писати про «Шинель»?» [6, с. 384]. Звиклий до традиційних аргументацій, теперішній реципієнт все ж таки приходить до думки про відносний характер тих тверджень, що були окреслені ще в середовищі реалістичної школи ХІХ ст.

М. Дунаєв відзначав, що повість Гоголя виникла тоді, коли більшість майбутніх відомих письменників свої міркування вимірювала ідеями В. Белінського, який у душі свого часу висловив соціально-критичну оцінку постаті Акакія Акакійовича як об'єкта посягань соціально нелюдських умов царського самодержавства [3, с. 78]. Такими були погляди, виголошені згідно з установками соціального аналізу життя, революційно-демократичними ідеями. Проте, як відзначає Н. Хамітов, такі переконання могли виникнути в силу егоїстичних екзистенційних інтерпретацій, оскільки в цей період у боротьбу вступили два концепти: віра в безсмертя й віра в ідеальне суспільство [5, с. 195-199]. У центрі уваги і першого, і другого принципове значення мала любов, яка, проте, набула відмінного семантичного нашарування. Якщо в контексті віри в безсмертя йшлося про християнську любов до ближнього, то в умовах міфологеми про ідеальне суспільство – про любов до далекого ідеалу, що здійсниться в майбутньому. Проте в першому значенні любов – це саме життя. А в другому – майбутні революціонери переживали «колективну ілюзію», яка пояснювалась ідеєю про любов, а не справжнім почуттям любові. Саме тому критики ХІХ – ХХ ст. бачили в головному персонажеві гоголівської повісті тільки вияв соціальної несправедливості, не звертаючи уваги на внутрішні чинники його онтології. Яскраво цю проблему переживав М. Гоголь, який пізніше у «Вибраних місцях листування з друзями» відзначав, що «без любові до Бога нікому не спаситись». Відтак автор у повісті намагається осмислити шляхи для

спасіння душі Акакія Акакійовича, які в силу його духовної організації були йому недоступними. Словом, парадигма міркувань, запропонована В. Белінським, не дає можливості збагнути художню картину світу гоголівського твору, оскільки її автор не прагнув означити винних у соціальному становищі персонажа, але продемонструвати нерозуміння не тільки Башмачкіним, але і його оточенням, а відтак і російським суспільством того часу духовного призначення людини.

Натяки на християнську тенденцію в інтерпретації характеру головного героя повісті здійснює наратор ще на початку твору, коли відзначає, наскільки зверхньо ставилися до Акакія Акакійовича його співпрацівники: то насміхалися з нього, то розказували тут же перед ним вигадані про нього історії: «про його хазяйку, сімдесятилітню бабу, говорили, що вона б'є його, допитувались, коли буде їхнє весілля, сипали на голову йому папірці, називаючи це снігом» [1, с. 205]. Він ніяк не міг себе захистити перед ними, тільки подеколи повторював: «Облиште мене, і навіщо ви мене кривдите» [1, с. 205], від чого один молодий чоловік змилосердився над ним та покинув традицію принижувати його. Ці слова настільки вразили його, що, врешті, він усвідомив, що і Акакій Акакійович – йому також брат, який заслуговує на його любов: «я брат твій» [1, с. 205]. Башмачкін не міг бути поганою людиною, бо не спричинив ніколи нікому нічого злого. Більше того, його особистий приклад життя показав молодому чоловікові, наскільки нелюдською може бути людина: «як багато в людині нелюдності, як багато приховано лютої грубості у витонченій освіченій світськості і, боже! навіть у тій людині, яку світ визнає за благородну й чесну» [1, с. 205].

Окрім цього, Акакій Акакійович був неабияк відданим своїй праці: як стверджує наратор, він ставився до неї з любов'ю. Будучи за професією переписувачем, так би мовити «людиною-механічною машиною», копіювальником, він зумів помітити у своїй роботі не тільки красу, а й приємність. Серед усіх букв, які переписував, він бачив себе немов їхнім свояком: до одних ставився доброзичливо, до інших підсміювався, «так що в обличчі його, здавалося, можна було прочитати кожную літеру, яку виводило перо його» [1, с. 206]. Якщо поруч із ним працювали люди, які від свого роздвоєння та незадоволення змушені були гаяти час у непотрібних заняттях, аби певним чином розвіяти свій відчай, то Акакій Акакійович у цьому сенсі був цілеспрямованим та залишався традиційним, а відтак – надійним: «поза цим переписуванням, здавалося, для нього нічого більше не існувало» [1, с. 206].

Загалом може скластися враження, що на початку твору головний герой є втіленням християнської смиренності, що спокійно та покійно зносить свої випробування, віддається улюбленій справі та з повагою ставиться до своїх співпрацівників. Саме це, на наш погляд, стало причиною такої суперечливої оцінки критиками образу Акакія Акакійовича: від категоричного заперечення до прагнення його зрозуміти та співпереживати тягар, що впав на його плечі. Так, І. Золотуський у дослідженні про творчість М. Гоголя відзначив, що письменник розгортає страшну трагедію «маленької людини», в якій не просто вкрали шинель, але яку не зрозуміли, залишили й не оцінили в цьому житті [3]. Насправді ж, як стверджує дослідник, Акакій Акакійович є золотої душі людина, яка любить свою справу переписування. Водночас М. Дунаєв стверджував, що головний герой – жертва не зовнішніх обставин, а своєї внутрішньої безпорадності: «він безнадійно бездарний і нерозумний: дали йому папір не просто переписати, але переробити – він не зміг цього зробити» [3, с. 78].

Можна шукати різні витоки трагедії, яка склалася з Акакієм Акакійовичем, проте слід пам'ятати, що Гоголь все ж таки намагався відшукати ті чинники «внутрішньої» людини, які здатні привести її до цілісності, побудованої на любові, без чого не може існувати світ, що ділиться на «значних людей» та Башмачкіних. Відтак справедливо стверджував М. Дунаєв, що Гоголь як автор бачить слабкі сторони характеру персонажа, ніколи не критикує його, але тільки співчуває та силою свого таланту примушує нас робити це [3, с. 78-79].

Про неоднозначність оцінки Акакія Акакійовича свідчить наратор ще на початку своєї розповіді, коли описує обставини вибору імені героя. Загалом, письменник використовує принцип протиставлення того, що хотілось, аби було, і того, що є насправді. Так, зокрема, розгортається наратив про призначення Акакія Акакійовича на вищу посаду за допомогою складнопідрядних речень умови: «Коли б відповідно до його ретельності давали йому нагороди, він би, на диво собі, може, навіть потрапив би у статські совітники» [1, с. 206]. За цим же принципом «якби» починається життя Башмачкіна, який народився 23 березня, коли за православним календарем святкується пам'ять преподобного мученика Никона та 200 учнів, які з ним мучились. Імена цих 200 Церква не називає, але у творі вони звучать у вигляді пародії, що йде від наратора-усевидця: «породілі дали на вибір, яке з трьох (імен) вибрати: Мокія, Сосія, чи назвати дитину в ім'я мученика Хоздазата... Щоб догодити їй, розгорнули календар в іншому місці; знов знайшли троє імен: Трифілій, Дула і Варахасій...» [1, с. 204]. Матері не сподобалось жодне ім'я, тому вона вирішила залишити

батькове: «батько був Акакій, то нехай і син буде Акакій». У такий спосіб письменник, хоча й називає головного героя «смирним, сином смиренного», проте пародією на вибір імені за православним календарем дає зрозуміти, що це не християнська смиренність перед Богом, але страх перед суб'єктами та об'єктами зовнішнього світу. Допомагає це більше усвідомити другий головний персонаж твору – власне *шинель*.

Характерною ознакою творів, специфіка яких зароджувалась в умовах «натуральної» школи М. Гоголя, є сюжет, який побудований за принципом, де герой спочатку репрезентований у традиційному для нього середовищі, а пізніше конкретизується зустріччю з іншим персонажем, який служить своєрідним індикатором для його оцінки. У повісті таким лакмусовим папірцем є, без сумніву, *шинель*, яка оголила ті риси характеру Акакія Акакійовича, що були приховані чи раніше не були настільки актуальними. Якщо до цього часу ще можна було вагатись, що є істинною причиною смиренності Башмачкіна, а тепер стає ясно, що в усьому панує залежність від зовнішніх обставин, а відтак за покірністю спостерігається банальний страх перед демонами екзистенційного світу, що можуть забрати спокій, бездарну та нікчемну умиротвореність, за якою нема ніякої вищої мети.

З шинеллю пов'язані інші головні характеристики Акакія Акакійовича, які варто з'ясувати згідно з основними засадами екзистенціальної філософії. Для представників релігійної течії, зокрема К. Ясперса, все вимірювалось духовним призначенням людини, від чого залежав смисл її буття [2, с. 46]. Чим швидше суб'єкт усвідомить це, тим повнограннішим буде його життя, яке відразу зацвіте яскравими відтінками, а самого суб'єкта перетворить у цілісну постать. Відтак пошуки ознак цілісної людини примушували відомих письменників ХІХ століття на прикладі «маленьких», «зайвих» людей демонструвати обмеженість екзистенційного середовища за відсутності в серці об'єднуючого центру, під благодаттю якого все стає здійсненним і можливим.

М. Гоголь створив по-особливому трагічного персонажа, небезпека, драматизм якого первинно були закладені в тому, що від самого початку свого нарративу він не усвідомлював ані страху, ані відчаю. Тільки тоді, як у його житті з'явилась нова шинель, усі ці екзистенціали вийшли назовні, до того ж останній під знаком гріха означився тільки після смерті у вигляді демона, що крав чужі шинелі.

За С. К'єркегором, людина в щоденному житті знаходиться на роздоріжжі між двома станами: естетичним та етичним [2, с. 45]. Власне, на естетичному рівні вона переживає спокусу задоволення, що

здатна привести її до гріха, а відтак відкинути від Бога. На нульовому початковому щаблі, який характеризується своєрідною інфантильністю, принципів екзистенціалізму не усвідомлюються їх носієм. Саме такий нульовий рівень спостерігається на прикладі Акакія Акакійовича до моменту з'яви в його житті ідеї про шинель. Причина, чому на цьому рівні всі відзначені категорії екзистенції не простежуються, полягає в тому, що первинно він знаходив щастя тільки в самому собі, існуючи у своєму фікційному, ілюзорному світі, нікого туди не пускаючи, серед своєї родини вигаданих букв, що стали йому настільки близькими, що «на всьому бачив свої чисті, виписані рівним почерком рядки, і тільки хіба, як не знати звідки взявшись, – коняча морда клалася йому на плече й напускала ніздрями цілий вітер у щоку» [1, с. 207]. Можна по-різному розцінювати той випадок, коли директор запропонував йому відредагувати за окрему плату титулку, стверджувати, зокрема, його нікчемність та бездарність. Проте, здається, проблема тут є значно глибшою. Йдеться про те, що він настільки звик себе відчувати своїм серед літер та рядків, що не волів зовсім нічого змінювати: «Ні, краще дайте я перепишу що-небудь» [1, с. 206]. Те саме відбулось із ним і тоді, коли він пішов до Петровича полатати свій капот, надіючись врятувати ситуацію. Наскільки ж великим було його розчарування, що навіть погодився з кравцем про необхідність придбати новий одяг.

За Н. Хамітовим, порубіжжям між двома рівнями є екзистенціал відчаю [5, с. 185]. Якщо з інфантильного щабля до естетичного внутрішній відчай міг бути тимчасово подоланий Акакієм Акакієвичем задоволенням від щойно придбаної шинелі, то після її викрадення його охопила остаточна смертельна хвороба, яка, врешті, привела до загибелі. Якщо на нульовому рівні його обходили правила гри екзистенційного світу, бо, можливо, він не звертав на них уваги, живучи у своїй реальності, то, відправившись у гонитву за новою шинеллю, він одразу потрапив у вир боротьби за існування. Важко переживаючи те, що необхідно придбати новий одяг, він був неначе вві сні: «замість іти додому, пішов зовсім у протилежний бік, сам того не помічаючи» [1, с. 212]. Внутрішня боротьба, що розгорнулась, стала чинником тієї роздвоєності, яка викинула його з того ілюзорного гармонійного світу «букв і речень»: «тут він почав збирати думки, побачив ясно свій справжній стан, почав розмовляти сам із собою вже не уривчасто, а розсудливо й одверто, як з розважним приятелем, з яким можна поговорити найсердечніше і найближче» [1, с. 214]. Письменник дуже майстерно змалював ті вагання, які пережив Башмачкін, оскільки, з одного боку, він не хотів тратити грошей, аби

щось міняти у своєму житті, а з другого – прагнув побачити себе іншим, що вже є виявом боротьби за екзистенцію: «тут і побачив Акакій Акакійович, що без нової шинелі не можна обійтися, і зовсім занепав духом... – Водночас хотілося і куницю покласти на комір».

Ідея майбутньої шинелі не просто розкрила приховані риси характеру Башмачкіна, але ввела його в стан демонічного потягу до задоволення, остаточно вивільнивши його з гармонії. Зокрема, це простежується на тих зусиллях, до яких змушений вдаватись головний персонаж, щоб зреалізувати свою мрію, яка підкралась до нього зненацька, завдяки зимовій погоді в Петербурзі, відмовляючи собі у найнеобхіднішому. Отже, треба було «вивести з ужитку чай вечорами; не світити вечорами свічки; ходячи вулицею, ступати як можна легше й обережніше по каменю й плитах, мало не навшпиньках, щоб таким чином не стерти скорочасно підметок; якомога рідше віддавати праці прати білизну...» [1, с. 214]. Знаходячись на естетичному щаблі, здавалось, що відчай, який заволодів Акакієм Акакійовичем, мав зникнути, проте він просто перетворився в іншу форму, бо, починаючи з найбільш урочистого дня Башмачкін по-особливому хотів відчутти престиж, що стосувався його бажання бути одягненим у нову шинель, аби похизуватись нею перед собою та іншими: «тимчасом Акакій Акакійович ішов у найсвятковішому настрої всіх почувань. Він відчував кожную мить хвилини, що на плечах у нього нова шинель, і кілька разів навіть усміхнувся від внутрішньої втіхи» [1, с. 216]. Естетизм, який спричинив зміну в його житті, виявився в ньому настільки, що він змушений був навіть посваритись зі своїми свояками, бо, переписуючи, робив помилки. Тоді він по-справжньому відчув наближення до нього якоїсь гріховної демонічності, що він сам собі стає непідвладним, тому це примусило його «після зроблених помилок перехреститися» [1, с. 214].

Трагічний герой, яким у творі виступає Башмачкін, є яскравим представником трагічного нарративу, якому тлумачення дав А. Шопенгауер. Німецький філософ убачав, що світом керує невідома воля, чий іронічний владі підпорядковується будь-хто. Тому не варто робити ніяких зусиль, оскільки вони будуть розтрачені марно. Зі всіх екзистенціалів, які може переживати людина, Шопенгауер виділяв любов як найбільш трагічне почуття, що обов'язково буде знищене жорстокою буденністю. У силу складних екзистенційних умов у Башмачкіна любов не може розвинути у ставленні до іншої людини, оскільки посередником між ним і світом стала шинель, яка як породження тієї ж демонічної сили, що пізніше знищила його, заволоділа всіма його людськими почуттями: «з того часу неначе він

одружився, неначе якась інша людина присутня була з ним, неначе він був не сам, а якась приємна подруга життя згодилася з ним проходити разом життєву путь, – і подруга ця була не хто інша, як та ж шинель на товстій ваті, на міцній підкладці, що її не зносити» [1, с. 214].

Як з'ясували представники релігійного екзистенціалізму, відчай у людині виникає через неусвідомлення свого духовного призначення [2]. Необхідним етапом до цього є *любов до ближнього*. Акакію Акакійовичу в його житті не було змоги переживати справжнє людське почуття, бо через свій внутрішній стан ним заволодів страх виразити будь-які емоції перед собою. Відтак, коли вперше виникла ідея шинелі, якої він по-справжньому бажав, то вона відразу стала об'єктом його кохання. Проте оскільки шинель – це простий невідомий предмет щоденного вжитку, то вона таким чином, як і воля Шопенгауера, насміялась над ним, відкривши перед ним світ екзистенційного ніщо. Отже, любов, що мала повне право розгорнутись у його «внутрішньому» чоловікові, була замінена демонічною безоднею, яка забрала його з собою. Саме страх перед «нічим», яке відкрилось перед ним у зв'язку з шинеллю, не дав йому можливості повернутись назад, аби підняти до більш високого духовного рівня, де б він відчув свою цілісність.

Справедливо стверджував Дмитро Чижевський, що метод повільного прочитання класичних текстів літератури створює перспективи подолати ті інтерпретації, що виникли в контексті відмінних ідеологічних парадигм. Це особливо стосується тих творів, які служать підтвердженню особистої точки зору автора і яку, проте, не так просто означити, оскільки вона прихована за ширмою іронічних експериментів та кодів, що відразу кидаються у вічі при першому знайомстві з текстом. Усвідомлюючи те, що, як і з «Ревізором», літературно-критична і загалом читаюча публіка може не зрозуміти його ідей, автор «Шинелі» репрезентував особливий міфологічний світ, де речі в образах Башмачкіна й Шинелі зустрічаються в демонічному прагненні один до одного. Хоча ця проблема належить до вічних, проте дуже трагічним є вибір на користь такої боротьби за щастя.

Література:

1. Гоголь М. В. Шинель // Гоголь М. В. Вибрані твори / пер. А. Хугоряна. – К. : Держвидав художньої літератури, 1948. – С. 203–229.
2. Головка Б. Філософська антропологія / Б. Головка. – К. : ІЗМН, 1997. – 240 с.

3. Дунаев М. Вера в горниле сомнений: Православие и русская литература в XVII–XX веках / М. Дунаев. – М. : Издательский Совет Русской Православной Церкви, 2003. – 1056 с.

4. Золотусский И. Гоголь / И. Золотусский. – М. : Молодая гвардия, 1979. – 527 с.

5. Хамитов Н. Философия человека: От метафизики к метаантропологии. – К. : Ника-Центр, 2002. – 334 с.

6. Чижевський Д. Про «Шинель» Гоголя / Д. Чижевський // Чижевський Д. Філософські твори : у 4 т. – К. : Смолоскип, 2005. – Т. 3. – С. 384–402.

Анотація

У статті розглядається повість «Шинель» М. Гоголя, яка в метакритичному дискурсі гоголезнавства знайшла різноманітні інтерпретації, не завжди прийнятні і переконливі. Виникає потреба висвітлити художню своєрідність твору крізь оптику семантики екзистенційного світу та екзистенціалів, що сприяє новому прочитанню тексту та його фікційних образів.

Ключові слова: *метакритичний дискурс, інтерпретації, художня своєрідність твору, екзистенційний світ.*

Аннотация

Рассматривается повесть «Шинель» М. Гоголя, которая в метакритическом дискурсе гоголеведения обрела множество интерпретаций, не всегда убедительных и аргументированных. Возникает необходимость осветить художественное своеобразие произведения сквозь оптику семантики экзистенционного мира и экзистенциалов, что способствует новому прочтению текста и его фикциональных образов.

Ключевые слова: *метакритический дискурс, интерпретации, художественное своеобразие произведения, экзистенционный мир.*

Summary

This article deals with Mykola Gogol's story «Shinel», which has found different interpretations in metacritical discourse of studying of Gogol's works and these interpretations are not always acceptable and persuasive. There is a need to show artistic peculiarity of the work through the optic of semantics of existential world and existentialists, which allows to read the story and its fictional characters anew.

Keywords: *metacritical discourse, interpretations artistic peculiarity of the work, existential world.*